

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

دانشکده علوم قرآنی سید

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی

موضوع:

الگوی اقتصاد اسلامی در بیانات امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی) و مستندسازی آن با آیات قرآن

استاد راهنما:

رضا سعادت نیا

نگارنده

زهرا کاردان

شهریورماه سال ۱۳۹۸

کتابخانه علمی

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده علوم قرآنی سید

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی

موضوع:

الگوی اقتصاد اسلامی در بیانات امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی) و مستندسازی آن با آیات قرآن

استاد راهنما:

رضا سعادت نیا

نگارنده

زهرة كاردان

شهریور سال ۱۳۹۸

تاریخ: ۹۸/۰۸/۰۴

باسمه تعالی
معاونت پژوهش

«صورت جلسه دفاع از پایان نامه»

فرم پ ۱۴

با توکل بر خداوند متعال و عنایات حضرت ولی عصر(عج)، جلسه دفاعیه دانشجو آقای/ خانم زهره کاردان مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته تحصیلی: علوم قرآن با عنوان: الگوی اقتصاد اسلامی در بیانات امام خمینی(ره) و آیت الله خامنه‌ای(مدظله‌العالی) و مستندسازی آن با آیات قرآن با راهنمایی جناب آقای/سرکار محترم دکتر: رضا سعادت نیا در تاریخ: ۹۸/۰۸/۰۴ با حضور اعضای هیأت داوران در محل دانشکده علوم قرآنی اصفهان برگزار شد.

هیأت داوران پس از استماع خطابه دانشجو و بررسی متن پایان نامه و نیز استماع پرسش‌ها و نقدهای استاد داور و پاسخ‌های دانشجو و توضیحات استاد راهنما با اکثریت اتفاق آراء، آن را پذیرفته نپذیرفته و با درجه عالی بسیار خوب خوب قابل قبول غیر قابل قبول و با نمره (به عدد): ۱۹.۶۳ (با حروف): نوزده و شصت و سه درصد بدون اصلاحات / مشروط به اعمال اصلاحات مورد تصویب قرار دادند. موارد اصلاحی:

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱	استاد راهنما	رضا سعادت نیا		
۲	استاد داور	محمد محقق		
۳	نماینده تحصیلات تکمیلی	نقیسه آذربایجانی		

دانشجو پس از جلسه دفاع و بر اساس تبصره ۶ ماده ۱۰ آیین نامه اجرایی پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد، گواهی پذیرش / مستندات چاپ تعداد مقاله را به دانشکده ارائه نموده و مورد تأیید قرار گرفته است. بر این اساس، نمره به نمره پایان نامه ایشان اضافه شده و در نتیجه نمره نهایی واحد پایان نامه ایشان ۱۹.۶۳ می باشد. «معاونت آموزشی و پژوهشی دانشکده»

تأییدیه معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

مدیر محترم امور پژوهشی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
با سلام و احترام، صحت برگزاری جلسه دفاعیه و رأی هیأت داوران تأیید و اعلام می گردد.

تاریخ:
نام و امضاء:
معاونت آموزشی و پژوهشی دانشکده:

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم - دانشکده علوم قرآنی اصفهان می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم - دانشکده علوم قرآنی اصفهان
با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی دانشگاه باشد.

تقدیم به

اسوه صبر زندگانیم پدر و مادر عزیزم به خاطریاری های صبورانه و

مهربانانه اش و همسر عزیزم

سپاسگزاری

از خدای بزرگ برای سلامتی و پشتکاری که به من داد تا توانایی
پشت سر گذاشتن فراز و فرودها و به سرانجام رساندن بخشی از
اهداف زندگی ام را به دست آورم سپاسگزارم.

از پدر، مادر و همسر عزیزم و همچنین سایر اعضای خانواده ام ممنونم
که با صبر و شکیبایی و پشتیبانی روحی، فضا و شرایطی فراهم کردند تا
بتوانم از استعدادم استفاده کنم.

همچنین از جناب آقای دکتر سعادت نیاشنکر می‌کنم که بار اهنمایی‌ها
و کمک‌های بی‌دریغشان، نه تنها در این پایان‌نامه و مقطع تحصیلی و نه فقط

از بهت علمی، بلکه برای تمام طول عمرم درس‌های فراوانی به من
آموختند. از خدای متعال برای ایشان و خانواده‌شان موفقیت و
شادکامی روزافزون خواستارم.

چکیده

با توجه به اینکه مسئله اقتصاد و شئون مرتبط با آن به‌ویژه عدالت اقتصادی و تأثیر آن در سرنوشت جوامع جایگاهی بسیار والا و بااهمیت در قرآن و روایات و سیره معصومان دارد، و به جرأت می‌توان گفت در مسائل اجتماعی چیزی به اندازه آن در قرآن پافشاری نشده است. از آیات قرآن مستفاد است که دستیابی به زندگی شایسته و سالم درگرو بهره‌گیری از معارف آسمانی و تفکر و تعقل در همه شئون زندگی است از این‌رو باید خطوط کلی و شاهراه‌های هدایت را از وحی گرفت و در چارچوب آن‌ها و با کمک قوای ادراکی، اندوخته‌های تجربی را افزایش داد و از این طریق ابهامات و مشکلات فراروی بشر در زندگی را برطرف کرد. آموزه‌های اقتصادی قرآن همچون سایر آموزه‌های قرآن کریم همه‌ی ابعاد زندگی انسان را فراگرفته و خطوط اصلی روابط و حقوق اقتصادی افراد را تبیین نموده است. این پژوهش در پی الگوهای مؤثر و صحیح اقتصادی است. موضوعی که مورد اتمام جدی قرآن کریم و روایات معصومین ما بوده است. در این راستا به بیانات و هدایت‌های بنیان‌گذار جمهوری اسلامی امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در طول سال‌های رهبری موردتوجه قرار گرفته و ضمن استخراج پیام‌ها، مواعظ، رهنمودها و دستورالعمل‌های اقتصادی آن‌ها مبانی قرآنی این سخنان از قرآن کریم ارائه یا دیگر سخن مستندات قرآنی آن را استخراج شده است. شیوه پژوهش به‌صورت توصیفی تحلیلی می‌باشد. نتایج نشان داد که عواملی که می‌تواند باعث انحطاط و فروپاشی اعتدال اقتصادی شود، شامل: فقر و بیکاری، تبعیض و تضاد طبقاتی، کاهش تولید، قاچاق، احتکار، گران‌فروشی، کم‌فروشی، ناامنی و سرقت و ... می‌باشد. مفسد و تخلفات اقتصادی، محصول ساختار معیوب اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و حقوقی و شکل‌گیری تدریجی آن است. از بین بردن آن نیز جز با تغییر و اصلاح این ساختارها - آن‌هم با اقداماتی اساسی و در درازمدت - ممکن نیست. بر اساس اصول و معیارهای عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی اعم از برخورداری یکسان از امکانات و منابع عمومی، مزیت‌ها و نامزیت‌ها، سهم بری از تولید بر پایه ارزش‌افزوده‌ای هر عامل تولید، لزوم بهره‌برداری بهینه و کارا از کلیه اموال و ثروت‌ها و توازن درآمدها در جامعه می‌توان شاخص‌هایی را مطرح نمود تا بر اساس آن‌ها بتوان میزان تحقق بخشی قواعد و معیارهای عدالت را در جامعه مورد سنجش قرارداد.

کلمات کلیدی: اقتصاد اسلامی، عدالت اقتصادی، مؤلفه‌های اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، فروپاشی اقتصادی، امام

خمینی، آیت‌الله خامنه‌ای.

الملخص

نظراً إلى أن قضية الاقتصاد والأمر المتعلقة بما خاصة العدالة الاقتصادية وتأثيرها على مصير المجتمعات لها مكانة عالية و مهمة جدا في القرآن و الروايات و سيرة المعصومين ويمكننا القول بالتأكيد لا يوجد في القرآن ما يُصَرُّ عليه كما يُصَرُّ على القضايا الاجتماعية يستنبط من آيات القرآن بأن الحصول على الحياة الجديرة و السليمة مشروط بالاستفادة من المعارف السماوية و التفكير والتدبر في كل جوانب الحياة وبالتالي يجب الحصول على الخطوط العامة والطرق الهداية من الوحي و في إطارها و بمساعدة القوى الحسية، إزدياد الاحتياطات التجريبية و هذه الطريقة تؤدي الى التخلص من الغموض والمشاكل التي تواجه البشر في الحياة. تغطي التعاليم الاقتصادية للقرآن الكريم جميع جوانب الحياة البشرية مثل تعاليم القرآن الكريم الأخرى و قد بيّنت و حدّدت الخطوط الأساسية للعلاقات و الحقوق الاقتصادية للأفراد. يهدف هذا البحث الى الأنماط الاقتصادية الفعالة والسليمة؛ موضوع قد إهتم بما القرآن الكريم و الروايات المعصومين بجدّة. في هذا الصدد وقد أخذت بعين الاعتبار التصريحات و التوجيهات مؤسس الجمهورية الاسلامية الإمام الخميني والمرشد الأعلى آية الله خامنئي على مدى سنوات القيادة؛ و خلال استخراج الرسائل و العبر و الإرشادات و توجيهاتهما الاقتصادية قُدِّمت الأسس القرآنية لهذه الأقوال من القرآن الكريم أو بعبارة أخرى قد أُستخرجت ووثائقها القرآنية. منهج البحث منهج وصفي تحليلي. وأظهرت النتائج أن العوامل التي يمكن أن تسبب انخراط وتراجع واختيار الاعتدال الاقتصادي تشمل الفقر و البطالة، التمييز الطبقي والصراع، خفض الإنتاج، تهريب، إحتكار، إبتزاز، التطفيف، السرقة و إنعدام الأمن و.... الفساد والجرائم الاقتصادية هي نتاج الهيكل الاقتصادي والثقافي والاجتماعي والسياسي والقانوني المعيب و تكوينها الاجتماعية. لا يمكن إزالته إلا عن طريق تحويل و تعديل هذه الهياكل بإجراءات جوهرية وطويلة المدى. وفقاً لمبادئ العدالة و معاييرها الاجتماعية والعدالة الاقتصادية، بما فيها المساواة في التمتع بالإمكانيات و الخدمات العامة، المزاي، أخذ الحصة من الإنتاج على أساس القيمة المضافة لكل عامل إنتاج، ضرورة التمتع الأفضل و المفيدة من جميع الممتلكات والثروة و ميزان الدخل في المجتمع؛ يمكن تعيين مؤشرات لقياس مدى تلبية قواعد العدالة معاييرها في المجتمع.

الكلمات الرئيسية: الإقتصاد الإسلامي، العدالة الاقتصادية، المكونات الاقتصادية، الإقتصاد المقاوم، الانهيار الاقتصادي،

الإمام الخميني، آية الله خامنئي.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۲	۱- فصل اول
۱۳	۱-۱. مقدمه
۱۴	۱-۲. تعریف اقتصاد
۱۶	۱-۳. توجه به اقتصاد از منظر آموزه‌های قرآن
۲۱	۱-۴. عدم جدایی قلمرو اقتصاد و اسلام
۲۵	۱-۵. مؤلفه‌های نشانگر اسلامی بودن اقتصاد
۲۷	۱-۶. الگوهای اقتصاد از منظر اسلام در مقایسه با اقتصاد غربی
۳۱	فصل دوم
۳۱	۲- نقش و جایگاه اقتصاد در حیات فردی و اجتماعی از منظر آیات و روایات
۳۲	۲-۱. نقش اقتصاد در پایداری جامعه
۳۳	۲-۲. نظر اسلام راجع به ثروت
۳۴	۲-۳. نظام اقتصادی از منظر قرآن
۳۹	۲-۴. مؤلفه‌های اقتصادی در قرآن و تأثیر آن در زندگی فردی و اجتماعی
۴۰	۲-۴-۱. کار و تلاش و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه آیات قرآن
۴۵	۲-۴-۲. کشاورزی و دامداری
۴۹	۲-۴-۳. انفاق و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۵۷	۲-۴-۴. زکات و خمس و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۶۵	۲-۴-۵. صدقه و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۷۲	۲-۴-۶. قرض‌الحسنه و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۷۷	۲-۴-۷. صرفه‌جویی و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۸۵	۲-۴-۸. فقر و بیکاری و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۹۵	۲-۴-۹. ربا و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۱۰۳	۲-۴-۱۰. اسراف و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۱۱۰	۲-۴-۱۱. رشوه و تأثیر آن در زندگی اقتصادی از نگاه قرآن
۱۱۶	۲-۵. نتیجه‌گیری
۱۱۸	۳- فصل سوم: عوامل مهم در رشد و شکوفایی اقتصاد اجتماعی در بیانات امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای با نگاهی به مبانی قرآنی آن‌ها
۱۱۹	۳-۱. رشد اقتصادی
۱۲۴	۳-۲. عوامل رشد اقتصادی
۱۲۴	۳-۲-۱. عوامل عملی و پویا
۱۲۵	۳-۲-۲. عوامل غیر عملی
۱۲۶	۳-۳. عناصر ارزشی مؤثر بر رشد اقتصادی از منظر قرآن
۱۲۶	۳-۳-۱. تقوا

- ۱۲۸ استغفار و آمرزش خواهی ۲-۳-۳
- ۱۲۹ شکر و شکرگزاری ۳-۳-۳
- ۱۲۹ انفاق ۴-۳-۳
- ۱۳۱ میانه‌روی ۵-۳-۳
- ۱۳۲ توکل ۶-۳-۳
- ۱۳۳ صبر ۷-۳-۳
- ۱۳۵ کار و کوشش ۸-۳-۳
- ۱۳۶ ۴-۳ اهمیت تولید ملی از منظر قرآن کریم
- ۱۴۲ ۵-۳ عدالت اقتصادی و عدالت در توزیع از منظر قرآن
- ۱۴۹ ۶-۳ نقش استقلال اقتصادی و خودکفایی در رشد اقتصادی
- ۱۵۴ ۷-۳ نقش کشاورزی و دامداری در رشد اقتصادی
- ۱۵۸ ۸-۳ نتیجه‌گیری

فصل چهارم: عوامل مهم فروپاشی اعتدال اقتصادی و انحطاط آن از نظر امام راحل و رهبر

- ۱۵۹ انقلاب و معرفی مستندات قرآنی آن ۱۵۹
- ۱۶۰ ۱-۴ اعتدال اقتصادی
- ۱۶۴ ۲-۴ اعتدال اقتصادی در روایات
- ۱۶۷ ۳-۴ عوامل مهم فروپاشی اعتدال اقتصادی
- ۱۶۷ ۱-۳-۴ فقر و بیکاری
- ۱۷۰ ۲-۳-۴ کم‌فروشی و گران‌فروشی
- ۱۷۴ ۳-۳-۴ فساد نظام اداری
- ۱۷۹ ۴-۳-۴ قاچاق کالا
- ۱۸۲ ۵-۳-۴ تبعیض
- ۱۸۵ ۴-۴ نتیجه‌گیری

۵- فصل پنجم استخراج الگوهای اقتصاد مقاومتی از بیانات رهبری و ارائه مستندات قرآنی

- ۱۸۶ آن ۱۸۶
- ۱۸۷ ۱-۵ تعریف اقتصاد مقاومتی
- ۱۸۹ ۲-۵ الگوهای اقتصاد مقاومتی
- ۱۸۹ ۱-۲-۵ اقتصاد موازی
- ۱۹۰ ۲-۲-۵ اقتصاد ترمیمی
- ۱۹۱ ۳-۲-۵ اقتصاد دفاعی
- ۱۹۱ ۴-۲-۵ اقتصاد الگو
- ۱۹۱ ۳-۵ برخی از مهم‌ترین محورهای اساسی اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری
- ۱۹۱ ۱-۳-۵ حمایت از تولید ملی
- ۱۹۲ ۲-۳-۵ توجه به نخبگان و استفاده از فناوری‌ها و تکنولوژیهای نوین
- ۱۹۲ ۳-۳-۵ تثبیت نوسانات نرخ ارز
- ۱۹۳ ۴-۳-۵ افزایش سطح اشتغال
- ۱۹۳ ۵-۳-۵ تثبیت سطح عمومی قیمت‌ها

- ۱۹۴ ۶-۳-۵. مدیریت مصرف
- ۱۹۴ ۷-۳-۵. ترجیح مصرف کالای داخلی بر کالای خارجی
- ۱۹۵ ۸-۳-۵. مردمی کردن اقتصاد در راستای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی
- ۱۹۶ ۴-۵. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
- ۱۹۹ ۵-۵. موانع و مشکلات در راه اقتصاد مقاومتی
- ۲۰۲ ۶-۵. نتیجه‌گیری
- ۲۰۵ ۷-۵. پیشنهادها
- ۲۰۷ منابع

الف) بیان مسئله

با توجه به اینکه مسئله اقتصاد و شئون مرتبط با آن به‌ویژه عدالت اقتصادی و تأثیر آن در سرنوشت جوامع، جایگاهی بسیار والا و بااهمیت در قرآن و روایات و سیره معصومان دارد، و به جرأت می‌توان گفت در مسائل اجتماعی چیزی به اندازه آن در قرآن پافشاری نشده است. به‌گونه‌ای که از زبان یکی از پیامبران بزرگ خود حضرت شعیب به مردم در همه زمان‌ها و مکان‌ها می‌گوید (و لا تبخسوا الناس اشیائهم) (اعراف: ۸۵) یعنی این جمله هم اطلاق دارد و هم‌دایره شمولش همگان و همه چیز را در برمی‌گیرد، و آن اینکه حق مردم را کم ندهید و در هیچ زمینه‌ای حقی از کسی ضایع نکنیم.

از آیات قرآن مستفاد است که دستیابی به زندگی شایسته و سالم در گرو بهره‌گیری از معارف آسمانی و تفکر و تعقل در آن است و باید خطوط کلی و شاهراه‌های هدایت را از وحی گرفت و در چارچوب آن‌ها و با کمک قوای ادراکی، اندوخته‌های تجربی را افزایش داد. آموزه‌های اقتصادی قرآن همچون سایر آموزه‌های قرآن کریم ابعاد زندگی انسان را فراگرفته و خطوط اصلی روابط اقتصادی و حقوق اقتصادی افراد را تبیین نموده است.

این در صورتی است که در جوامع امروزی بشر، به اهمیت این مسئله پی برده است به‌گونه‌ای که حتی برخی از مکاتب فکری به وجود آمده ریشه و اساس هر چیز در زندگی را اقتصاد معرفی کردند و به‌صورت گسترده به آن پرداخته‌شده است و در هر نظام فکری مسئله‌ای جدی و اساسی است و اهمیت آن بر کسی پوشیده نیست و یکی از شاخصه‌های اخلاق فردی و اجتماعی، عدالت‌طلبی است که اسلام آن را فضیلتی بزرگ می‌شمارد. به همین جهت وجود عدالت در اقتصاد باعث پیشرفت و ترقی یک جامعه و سرنوشت آن جامعه را به سعادت و پیروزی می‌کشاند، و برعکس نبود عدالت اقتصادی باعث افول و سقوط و آسیب اجتماعی را در جامعه به وجود می‌آورد.

تعاریف زیادی در مورد علم اقتصاد وجود دارد ولی در کنار همه آن‌ها ساده‌ترین و جامع‌ترین تعریف که پدر علم اقتصاد به نام آدام اسمیت آن را بیان کرده است، علم تخصیص بهینه منابع کمیاب است که اگر کمیابی نبود علم اقتصاد هم به وجود نمی‌آمد و کمیابی یعنی امکانات که محدود هستند و در مقابل خواسته‌های انسان‌ها نامحدودند.

اقتصاد در لغت به معنی میانه‌روی و پرهیز از افراط و تفریط در هر کاری است و با توجه به آیه ﴿واقصد فی مشیک﴾ (لقمان: ۱۹) هم به همین معنی آمده است که اعتدال در هزینه زندگی یکی از مصادیق میانه‌روی است.

بین دین و اقتصاد پیوندی عمیق وجود دارد که طبق آیه ۸۴ سوره هود یکی از وظایف محوری انبیا اصلاح امور اقتصادی معرفی شده است.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ﴾ (هود: ۸۴). «و به سوی «مَدَّيْن» برادرشان شعیب را (فرستادیم)؛ گفت: «ای قوم من! خدا را پرستش کنید، که جز او، معبود دیگری برای شما نیست! پیمان‌ه وزن را کم نکنید (و دست به کم‌فروشی نزنید)! من (هم‌اکنون) شما را در نعمت می‌بینم؛ (ولی) از عذاب روز فراگیر، بر شما بیمناکم.»

از جمله اینکه بسط عدل و قسط در همه شئون اقتصاد یکی از محورهای پایه‌ای در تمدن‌سازی که با اصلاح شئون اقتصادی خیلی از مسائل دیگر جامعه هم به سمت پیروزی و موفقیت سوق پیدا می‌کند.

حتی بر اساس آیات و روایات مابین اقتصاد، معیشت و دین‌داری رابطه مستقیم وجود دارد.

چنان‌که پیامبر(ص) فرمودند: «مَنْ لَا مَعَاشَ لَهُ لَا مَعَادَ لَهُ» (کسی که معاش (درآمد) ندارد، معادی هم ندارد، یعنی نمی‌توان به اعتقاد و دینداریش اعتماد داشت).

در جایی دیگر فرمودند: «كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا» (نزدیک است که فقر به کفر منتهی شود).

بین عدالت در اقتصاد و تمدن‌سازی و صعود مادی و معنوی جامعه و حتی اخلاق و دین‌داری رابطه وجود دارد. مسئله اقتصاد در اسلام با توجه به رابطه سه‌ضلعی خدا، جهان، انسان باعث شده است که این رابطه اقتصاد اسلامی را از سایر مکاتب در حوزه اقتصاد جدا کند.

با توجه به آیات قرآن انسان اقتصادی در مکتب اسلام دارای ویژگی‌هایی است که اهداف اقتصاد اسلامی و قواعد شرعی و عقود اسلامی جاری را با نگاه به قرآن پیش می‌گیرد.

قرآن اقتصاد را عامل قوام و دوام امور فردی و اجتماعی و مشکلات اقتصادی بشر را ناشی از توزیع ناعادلانه و بهره‌وری نادرست از امکانات موجود در طبیعت می‌داند. چراکه خداوند در پاسخ به نیازهای بشر همه مایحتاج انسان، بلکه بیش از آن را در طبیعت قرار داده است و اگر ناسپاسی و ستمگری انسان‌ها نبود و ثروت‌ها بر اساس نظام عادلانه بین مردم توزیع می‌شد نیازی بی‌پاسخ نمی‌ماند و دو پدیده فقر و تکاثر بشر را آزار نمی‌داد.

یکی از اهداف نظام اقتصاد اسلامی برقراری عدالت اقتصادی-اجتماعی است که یکی از شاخص‌های مهم آن توزیع ثروت می‌باشد که از جایگاه بسیار مهمی در ساختار هر نظام و مکتب اقتصادی برخوردار است که در واقع بیانگر روش و مکانیسم توزیع دارایی‌ها و ثروت‌ها میان گروه‌های مختلف اجتماعی است.

در این پژوهش سعی بر آن است که به یکی از موضوع‌های مهم و سرنوشت‌ساز که دغدغه امروز تمامی جوامع بشری است، یعنی الگوهای مؤثر و صحیح اقتصادی پرداخته شود. موضوعی که مورد اهتمام جدی قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام) بوده است.

در این راستا قصد داریم به بیانات و هدایت‌های دو رهبر اسلامی یعنی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی امام خمینی(ره) و دیگری مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) را در طول سال‌های رهبری جامعه

بپردازیم و ضمن استخراج پیام‌ها، مواضع، رهنمودها و دستورالعمل‌های اقتصادی آن‌ها، مبانی قرآنی این سخنان را از قرآن کریم ارائه یا به دیگر سخن مستندات قرآنی آن را استخراج نماییم.

از جمله اینکه امام خمینی(ره) در بیانات خود در مورد قاعده نفی سبیل و تسلط نداشتن کافران بر مسلمانان در هیچ زمینه‌ای، می‌فرماید: ممکن است بگویم قاعده نفی سبیل وجه سیاسی و اقتصادی دارد و در مقام توجه دادن مسلمانان به این امر مهم که لازم است از سلطه کافران به هر وسیله ممکن خارج شوند؛ زیرا تسلط آنان امر محتوم و تقدیر الهی نیست تا تسلیم به آن لازم باشد، بلکه رضایت دادن به این سلطه، ذلت و ظلم است و خداوند از این بری است.

قاعده نفی سبیل به‌عنوان یک اصل فقهی نقش پایدار و تأثیرگذاری بر رفتار، تصمیمات و سیاست‌های کلان نظام اسلامی دارد. این اصل در روابط خارجی دولت اسلامی با بیگانگان جایگاه بسیار مهمی دارد. نفی ظلم و ستم بر مردم مسلمان و حفظ استقلال و نفی وابستگی نسبت به بیگانگان شالوده و اساس این قاعده در سیاست خارجی جمهوری اسلامی است. همچنین آیات و روایات بسیاری دلالت دارند بر این که هرگونه ارتباط و داد و ستدی که موجب سلطه کافران و مشرکان بر مسلمانان شود اعم از سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی ناروا و حرام است که فقها از این مطلب تحت عنوان «قاعده‌ی نفی سبیل» یاد می‌کنند. فقهای شیعه و اهل سنت مفاد قاعده‌ی نفی سبیل را پذیرفته و بر اساس آن احکام شرعی بسیاری را استنباط کرده‌اند. طبق این قاعده هر نوع روابط و انعقاد قرارداد و معاهده‌ای که موجب سلطه بیگانگان بر کشور اسلامی شود این قاعده آن را باطل اعلام می‌کند و تنها مرجع صلاحیت‌دار تصمیم‌گیر در این زمینه امام مسلمین و نمایندگان ایشان است.

همچنین در این زمینه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مورد قاعده نفی سبیل (تسلط نداشتن کافران بر مسلمانان در هیچ زمینه‌ای از جمله اقتصاد) فرمودند: یکی از قواعد فقهی عام قاعده نفی سبیل است که در زمینه‌های مختلف فقهی و اجتماعی کاربرد دارد. از منظر اسلام، ایجاد زمینه برای سلطه بیگانگان بر جامعه اسلامی جایز نیست و نباید قراردادهای و تعهداتی را امضا کرد که نتیجه آن استعمار جامعه اسلامی توسط دیگران شود. جامعه اسلامی ناچار به روابطی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، نظامی و اقتصادی که امور بازرگانی هم از جمله آن است، با سایر جوامع است. این روابط نباید به گونه‌ای باشد که راه سلطه سایر ملل بر جامعه اسلامی باز شود. بنابراین اسلام هرگونه قرارداد استعماری که موجب تسلط اجنبی بر اقتصاد جامعه اسلامی شود را ممنوع دانسته است. البته این اصل، به معنی خودکفایی مطلق و نداشتن ارتباط با سایر کشورها نیست، بلکه باید در عین وجود دادوستد با سایر جوامع و با بازارهای منطقه‌ای و بین‌المللی، قراردادهای منعقد شود که عزت جامعه اسلامی و استقلال آن حفظ شود و راه برای سلطه بیگانه باز نشود.

سخنان ایشان برگرفته از همین آیه است. با توجه به آیه ۱۴۱ سوره مبارکه نسا، قاعده نفی سبیل و تسلط نداشتن کافران بر مسلمانان گرفته شده است، که خداوند در این آیه می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فِتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾ (نساء: ۱۴۱) «منافقان کسانی اند که در انتظار فرجام کار شما به سر می‌برند، پس اگر از جانب خدا پیروزی و گشایشی برای شما حاصل شود می‌گویند: آیا ما با شما نبودیم؟ پس ما نیز در بهره‌ها و غنائم سهمی داریم. و اگر برای کافران نصیبی از پیروزی باشد، به آنان می‌گویند: آیا ما بر شما چیره نشدیم و شما را از پیوستن به مؤمنان بازداشتیم؟ پس خداوند روز قیامت میان شما داوری می‌کند، و آن روز هرگز به سود کافران راهی بر ضد مؤمنان قرار نخواهد داد.»

که قاعده نفی سبیل به قسمت آخر این آیه ﴿لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾ مربوط می‌شود که موردنظر و تطبیق با صحبت‌های این دو بزرگوار است.

الگوسازی: با توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری و امام خمینی(ره) و قرآن کریم که مستندات آن را بیان کردیم می‌توان این الگوسازی را در مورد قاعده نفی سبیل انجام داد که هرگونه قرارداد و پیمان و خریدوفروش و بیع با کشورهای خارجی که موجب ضرر و زیان مالی برای مسلمانان باشد و یا اگر به واسطه آن معامله فرهنگ استثماری یا فساد اخلاقی-اعتقادی به وجود آید این‌گونه معاملات از نظر قرآن مردود است و نباید انجام شود.

همچنین به عنوان مثال دیگر در راستای حکم ربا امام خمینی(ره) می‌فرماید:

"مسئله بانک از مسائل مهمی است که چنانچه ربا از بانک حذف نشود، مشمول آیه شریفه و روایات کثیره می‌شویم؛ که آیه شریفه می‌فرماید (کسانی که ربا می‌خورند این‌ها اعلام جنگ با خدا و پیغمبر می‌کنند). این تعبیر در کم جایی واقع شده است که اعلان جنگ است بین کسانی که می‌خواهند ربا بخورند با خدا و پیغمبر.

"اصولاً بهره پول امری است خلاف انصاف و انسانیت؛ یک پول آنجا گذاشته شود، بعد از این پول نه کاری، نه چیزی، یک چیز درآورند. بدترین انواع استثمار همین رباست که در مقابل هیچ، خود این پول بزاید، بهره بردارد. در اسلام البته این به هر صورتش حرام است. حتی این فرارهایی که بعضی‌ها جایز می‌دانند، این فرارها هم شرعی نیست [حیله‌های شرعی فرار از ربا] یک راه‌هایی گفته شده است، لکن آن‌ها هم صحیح نیست و بهره‌برداری از این نقود و از این پول به هیچ‌وجه در اسلام جایز نیست. از جهتی یک همچنین بانک اسلامی که مبنایش بر این باشد که بهره در کار نباشد و ربا در کار نباشد. این یک خدمتی بزرگ است به جامعه و اسلام." که مبنای قرآنی این صحبت آیه ۲۴۵ بقره است که خداوند می‌فرماید: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعَّهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (بقره: ۲۴۵) «کیست آنکه به خدا وام نیکو دهد، تا

آن را برایش چندین برابر بیفزاید؟ و خداست که روزی را تنگ می‌گیرد و وسعت می‌دهد و همه شما برای دریافت پاداش به‌سوی او بازگردانده می‌شوید.» که یکی از مصادیق صدقه، قرض‌الحسنه است، که در صدقه برکات و رشد قرار دارد.

و همچنین در همین راستا (ربا) مقام معظم رهبری می‌فرماید:

شاید در ظاهر ربا گرفتن و ربا دادن یک مسئله اقتصادی به نظر آید اما تأثیر این حرکت غیراخلاقی و غیردینی می‌تواند چنان آثار مخربی داشته باشد که خانواده‌ای را از هم بپاشد و بی‌عدالتی را در جامعه گسترش دهد. گرچه معمولاً هیچ‌کسی نمی‌گوید ربا گرفته یا ربا داده است. اما اگر نگاهی دقیق به دادوستدهای اقتصادی در جامعه داشته باشیم به راحتی می‌بینیم که این حرکت غیراخلاقی به یک هنجار پذیرفته‌شده در روابط اقتصادی و اجتماعی تبدیل شده است. بی‌شک برای اصلاح یک ساختار معیوب اقتصادی یا اجتماعی اولویت با فرهنگ‌سازی یا اصلاح عیوب با قانون‌گذاری‌های کارآمد است. اما وقتی فردی باوجود چنین شرایطی بازهم دست از ربا بردارد در این شرایط است که دستگاه قضایی باید نسبت به اعمال غیراخلاقی این فرد واکنش قهری نشان دهد.

با توجه به سخنان این دو بزرگوار امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در باب ربا می‌توان این صحبت‌ها را با آیاتی از قرآن تطبیق و مستندسازی کرد که از جمله این آیات عبارت‌اند از: (۳۹ روم- ۲۷۵ بقره- ۲۷۶ بقره- ۲۷۸ بقره- ۲۷۹ بقره- ۱۳۰ آل عمران) حال به عنوان نمونه یکی از این آیات را برای توضیح بیشتر و تطبیق می‌آوریم که در آیه ۲۷۹ بقره خداوند می‌فرماید:

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ (بقره: ۲۷۹) «پس اگر چنین نکنید و به رباخواری ادامه دهید، بدانید که از جانب خدا و رسولش پیکاری بر ضد شما برپا خواهد شد و اگر توبه کنید، سرمایه‌هایتان - که آمیخته با ربا نیست - از آن شماست، نه ربا می‌گیرید که ستم کنید و نه سرمایه‌های شما توقیف می‌شود که به شما ستم رود.»

در همین راستا احادیث و روایات زیادی وجود دارد که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم:

پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: کیفر شخص رباخوار هفت گونه عذاب می‌باشد که کمترین آن‌ها مانند عذاب شخصی است که با مادر خود در خانه کعبه و مسجدالحرام زنا کرده باشد.

همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید: خوردن یک درهم ربا سخت‌تر و شدیدتر است در نزد خداوند از هفتاد مرتبه زنا کردن با محارم خود.

الگوسازی: با توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری و امام خمینی (ره) و قرآن کریم و روایات که مستندات آن را بیان کردیم می‌توان این الگوسازی را در مورد مسئله ربا انجام داد که اولاً اسلام با این نوع معاملات شدیدترین برخورد را کرده و شاید در هیچ موضوعی با این شدت (اعلام جنگ با خداست) صحبت نکرده است. مثال این آفت مانند گل و گیاهی است که کاشته شده و برای خوب رشد کردن و گل و برگ

دادن این گیاه لازم است که آن را از علف‌های هرز جدا کنیم و مرتب آن را پایش کنیم تا پریر نشود و شکوفا باشد، جامعه ما هم از مردم و مسئولان و برنامه‌ریزان به شدت تمام باید با مسئله ربا و رباخواران به مجاهده و مبارزه خستگی‌ناپذیر برخیزد و ریشه آن‌ها را در جامعه بخشکاند.

به‌عنوان مثالی دیگر در باب تطبیق با توجه به اینکه نام‌گذاری سال‌های مختلف هم‌زمان با تحویل سال نو به‌عنوان یکی از ابتکارات مقام معظم رهبری چند سالی است که در کشورمان نهادینه شده است. به‌طوری‌که هم‌زمان با آغاز سال جدید و صدور پیام ایشان خطاب به ملت و مسئولان و نیز اطلاق عنوان سال، چراغ راهی برای ساماندهی امور و ایجاد چشم‌اندازی یک ساله برای حرکت در مسیر تعالی و پیشرفت ایران اسلامی در برابر ملت و دولت ایران نمایان می‌شود.

به‌خصوص نام‌گذاری سال‌های اخیر با توجه به الزامات داخلی و فشارهای تحمیلی خارجی باعث شده است که به مسئله اقتصاد کشور پرداخته و مورد تأکید قرار گرفته شود. باین‌حال به اهمیت این پژوهش پی می‌بریم که برای رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی داشتن عدالت اقتصادی به‌عنوان یک وسیله (نه هدف) در دین اسلام مورد تأکید قرار گرفته است.

به‌عنوان مثال نام‌گذاری سال ۱۳۹۶ که با عنوان اقتصاد مقاومتی، تولید و اشتغال توسط مقام معظم رهبری نهادینه شده را می‌توان مطابقت داد با سخنان امام خمینی (ره) بدین‌وسیله چارچوبی که مقام معظم رهبری از اقتصاد مقاومتی مطرح کرده‌اند در زمان امام خمینی (ره) مطرح نشده بود. ولی لازم است بدانیم که پایه‌های فکری حضرت امام خمینی (ره) به شدت روی نگاه به درون و اتکای به مردم و نیروهای داخلی در همه ابعاد توسعه و پیشرفت اقتصاد از جمله تولید، صنعت، علم، فناوری و... است. بعضاً در مواردی مثل جنگ، تحریم، بحث اسرائیل و مشکلاتی که از بیرون می‌توانست بیشتر برای ما مسئله‌ساز باشد. امام (ره) تأکید می‌کردند باید کاری کنیم که تحریم بر ما اثر نگذارد و بر این اساس باید اولویت‌مان تولید ملی، خودکفایی اقتصادی و اتکای به درون باشد.

در بحث کالاهای اساسی، استقلال اقتصادی، تولید و رفع نیازهای مختلف اقتصادی کشور و حتی درزمینه تکنولوژی‌های برتر، حضرت امام (ره) به شدت بر خودکفایی تأکید داشتند.

البته باید توجه داشته باشیم که نگاه ایشان متناسب با شرایط آن زمان بوده است. اما چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب، روی اتکای به مردم و تولید، تأکید بسیار داشتند.

تولید ملی اساس اقتصاد مقاومتی است و اینکه بتوانیم از منابع موجود در کشور خودمان نیازهای اقتصادی را برآورده کنیم و مصرف داخلی و استفاده از منابع ملی را به حداکثر برسانیم تا نیاز خود را به بیگانگان کمتر کنیم. و این امر ارتباط مستقیم با نام‌گذاری سال اقتصاد مقاومتی، تولید و اشتغال (۹۶) دارد.

و همچنین این نام‌گذاری و صحبت را می‌توان به آیه ۶۰ سوره انفال تطبیق داد. که مربوط به اقتصاد مقاومتی است و تأکید دارد هرچه می‌توانید استعداد و مقاومت را در جامعه اسلامی فراهم کنید و این باید سرلوحه اقتصاد مقاومتی باشد.

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾ (انفال: ۶۰) «هر نیرویی در قدرت دارید برای مقابله با آن‌ها (دشمنان) آماده سازید و اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از این‌ها را که شما نمی‌شناسید و خدا آن‌ها را می‌شناسد و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید به‌طور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد.»

با توجه به آیه ۲۰ سوره حجر که در مورد فراوانی منابع تولید می‌باشد.

﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ﴾ (حجر: ۲۰) «و در آن زمین، برای شما و آنکه شما روزی دهنده او نیستید، وسیله‌ی زندگی قرار دادیم.»

و همچنین آیات ۳۹ و ۴۰ سوره نجم که در مورد کار و اشتغال و نکوهش از بیکاری است.

﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (نجم: ۳۹) «و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست.»

﴿وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾ (نجم: ۴۰) «[نتیجه] کوشش او به‌زودی دیده خواهد شد.»

را تطبیق داد و می‌توان از این آیات برای پایه‌گذاری و اصولی ساختن این بیانات برای برپایی عدالت اقتصادی کمک گرفت. تا با اقتصاد اسلامی پیش برویم و به موفقیت قرآنی با توجه به سخنان رهبری و امام خمینی (ره) برسیم.

ب) علت انتخاب موضوع، اهمیت، ضرورت و کاربرد آن

نظر به مشکلات عدیده اقتصادی، ضعف در برنامه‌ریزی و آفت‌هایی که موجب رکود اقتصاد و فقر بخش زیاد از جامعه شده است نیاز به یک بازنگری جدی در برنامه‌ها و طراحی‌های اقتصادی است و با توجه به جامعه مسلمان و انقلابی ما و بهره‌مندی از دو رهبر اسلام‌شناس و آگاه به مسائل جهان معاصر و همچنین ضعف‌ها و قوت‌های جامعه اسلامی خود برماست که برای رفع معضلات اقتصادی و اصلاح در همه شئون آن به مواظبت، رهنمودها و دستورالعمل‌های این دو رهبر فرزانه که منبعث است آیات قرآن است مراجعه کنیم و ضمن استخراج آن رهنمودها و تطبیق با آیات و آشنایی با مبانی قرآنی آن به این باور برسیم که تنها راه نجات از آفت‌ها و بن بست‌های اقتصادی سرلوحه قرار دادن و برنامه‌ریزی بر اساس آن گفته‌ها که تکیه بر وحی الهی دارد می‌باشد.